

доц. др Зоран Крстић
Универзитет у Београду - Православни богословски факултет
Катедра за канонско право

СОЦИЈАЛНО УЧЕЊЕ У ПРАВОСЛАВНОЈ ТЕОЛОГИЈИ

Захваљујем се организатору на љубазном позиву да узмем учешћа у данашњем скупу а поводом врло значајног догађаја и врло значајне теме.* Када се у јесен прошле године, у издању Кршћанске садашњости, појавио Компендиј социјалног наука Римокатоличке Цркве било је јасно да он не представља само унутрашњи документ и да ће бити добра основа за разноврсне међухришћанске дијалоге и даља промишљања. Данашњи скуп то потврђује. Са становишта наше помесне Православне Цркве и Теолошког факултета, Компендијум је добра прилика да се у нашој средини унапреди теолошко промишљање о савременим друштвеним темама и да наш скуп буде добар увод и представљање тема које ће се од јесени изучавати на Теолошком факултету у оквиру новог предмета – Социологије Хришћанства.

Тема о којој би требало да говоримо Друштвено учење у православној теологији, поред своје актуелности и заинтересованости многих, и не само чланова Цркве, да чују мишљење православне теологије о савременој друштвеној проблематици, изгледа на први поглед једноставна. Безброј је примера у Новом Завету, делима Отаца, једном речју у целокупном Светом Предању Цркве на која се можемо ослонити у нашем тумачењу и односу према друштвеној стварности. Али то је само на први поглед. Православна теологија има пред собом и одређена претходна питања на која треба да одговори пре саме своје речи о друштвеној стварности.

Претходна питања

Прво од тих претходних питања је везано за сам назив. Пред нама је неколико могућности које срећемо у литератури. Најпре, термин друштвено или социјално учење који би могао да прати и конфесионално одређење, затим друштвена етика коју, такође, може да прати конфесионално одређење, или $\kappa\omicron\iota\nu\omega\nu\iota\kappa\omicron\varsigma \lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$, друштвени логос Цркве, реч о друштву и сл.

Појам друштвено или социјално учење се, углавном, везује за Римокатоличку Цркву, а у свом документу из 2000. год. и Православна Црква у Руси-

* Реферат на симпозиону „Основи социјалног учења Римокатоличке цркве“, одржаном 5. априла 2006. на Православном богословском факултету у Београду.

ји се определила за овај појам и тај документ назвала Основи социјалне концепције Руске православне Цркве. Светски савет цркава и протестантски свет, углавном, користи појам друштвена етика. Сам назив не мора да буде од пресудног значаја, али може и да открива основне методолошке принципе и генерални приступ објекту истраживања. Они који се не слажу са помињањем *учења* у називу сматрају да то подразумева и постојање црквеног ауторитета који формулише учење, затим подразумева постојање оних који то учење проучавају и преносе на оне који треба да буду научени. Сматрају, даље, да се тако формира институционални оквир који поистовећује друштвено учење са пастирском делатношћу Цркве. Теолози који би желели да следе овакав, другачији пут истичу као основни критеријум, не институционални оквир, већ саме конкретне људе или друштвене групе које из различитих разлога пате. Користећи се методом социолошке анализе покушавају да расветле проблем и да кроз начело сарадње и солидарности многих у друштву, дакле, самих угрожених и оних који желе да помогну, покушају да превазиђу неки од конкретних друштвених проблема, избегавајући тиме могуће опасности патернализма, а ослањајући се, пре свега, на слободу и активност друштвених чинилаца или самих активних појединаца. Разлика у ова два приступа би, у крајњој инстанци, могла да буде – одакле долази иницијатива – од горе или од доле? Да ли одређени црквени ауторитет унапред и од горе већ поставља оквире или само активира осетљивост Хришћана за одређени друштвени проблем остављајући да га они сами даље воде? Међутим, у пракси је најчешће тешко уочити разлике, јер теолози и једног и другог опредељења углавном заступају опште принципе који ни за кога нису спорни. У Грчкој се на пр. теолози различито опредељују за један, други или неки трећи појам истичући да је друштвено учење појам који се везује за Римокатоличку Цркву и Њену активност на друштвеном пољу.

Друго претходно питање које православна теологија може да постави себи у вези са друштвеним учењем је следеће – колико би формулација неког учења уопште, па и друштвеног учења, била својствена Православљу? Компендијум је покушај Римокатоличке Цркве да на систематски начин и свеобухватно изложи своје друштвено учење. Да ли је недостатак оваквог документа, сем у Руској православној Цркви и о неким друштвеним проблемима у Румунској православној Цркви, знак равнодушности Православља према друштвеној проблематици или се, можда, ради и о нечем другом? Шкртост источног Хришћанства у формулисању целине или дела своје вере је чињеница коју можемо да уочимо кроз целу историју Цркве од Истока. Њу срећемо у догматском предању, канонском предању и у целокупном животу Цркве. Истина се не може закључати у систем, ма колико он добар био. Другим речима, апофатички карактер богословља је трајна карактеристика Истока. Он никада ни своју веру није уобличио у потпуни и заокружени систем и званични документ, какав је рецимо, официјелни Катихизис Римокатоличке Цр-

кве. Само у једном периоду, од 16. до 18. века, Православна Црква је покушала да донесе своја званична исповедања вере и тај јој покушај није донео користи, напротив. Из ових разлога је, чини нам се, тешко и неприродно очекивати систематизовано учење у области друштвене стварности, иако имамо и супротан пример Руске православне Цркве. Посебно велики проблем представља управо друштвена проблематика зато што је друштвена стварност непрестано променљива, а данас нарочито. Заокружено друштвено учење је у опасности да буде превазиђено већ онога тренутка кад је формулисано, а што и Компендијум наглашава у уводном делу о Значењу документа. У периоду између два светска рата на иницијативу митрополита Хрисостома, касније архиепископа атинског и целе Грчке, покренута је саборска расправа јерархије у Грчкој о улози и деловању Цркве у друштву. Митрополит је предложио да и Православна Црква изложи и даље развија своје друштвено учење по узору на Римокатоличку Цркву и папске енциклике. Овај предлог није био усвојен са основним образложењем да задатак Цркве у свету није да решава проблеме друштвеног живота, већ да спасава човека. Али, са друге стране, можемо да приметимо, друштвени проблеми нису проблеми неких тамо људи, већ наши заједнички проблеми, зато што смо сви ми и чланови друштва. Ако је основно виђење стварности у православној теологији њена јединственост а не манихејска подвојеност, баш као што је и човек јединствено биће у свим својим стањима и активностима, онда би то значило да спасење човека подразумева и његов друштвени живот.

Најзад, Компендијум који је пред нама је званично изложење друштвеног учења Римокатоличке Цркве. У последње време и у нашој јавности постоји притисак да Црква о овом или оном актуелном питању изнесе своје званично мишљење. Али сваки пут кад се помене тај израз *званично* нешто се у нама, макар и инстинктивно, побуни. Каква то званична мишљења треба да постоје или још прецизније који је то орган у Православној Цркви који може да издаје званична мишљења у име Цркве? Сматрамо да овакав начин не би био својствен источној Цркви, иако опет имамо и супротан пример да је поменути документ Сабора Руске Православне Цркве означен као Њено официјелно мишљење. Појединци, теолози, Синод, Сабор једне помесне Цркве могу и треба да формулишу принципе, препоруке, мишљења која могу да имају и висок степен официјелности, али да би била званично учење Православне Цркве за то је потребно много више, а посебно пресудни и коначни елемент рецепције целог тела Цркве.

Ова претходна питања, на која смо желели да укажемо, и одговори на њих могу, у пракси, на различите начине да се манифестују. Могу да прикрију равнодушност и страх пред друштвеним проблемима и да одврате Хришћане од активне и хришћански препознатљиве друштвене активности. У том случају се они од света окрећу ка *ѱусѿињи* и стварају предуслове за гетоизацију Цркве. Али, Црква је окренута ка свету, а не ка *ѱусѿињи*

и Њен је задатак да свет као творевину Божију афирмише, а не да одбаци. *Писах вам у њосланици*, каже св. апостол Павле Коринћанима, *да се не мешајте са блудницима. Али не уојшијте са блудницима овоја светија, или са корисјољубцима или са ошјимачима или са идолојоклоницима; јер бисјте морали изићи из овоја светија* (1. Кор. 5.9-10). Други, супротни приступ би била брига, проучавање друштвених проблема коришћењем социолошке анализе као методом, подстицање на сарадњу и активност свих друштвених фактора, а све на принципима хришћанске вере, следећи и уважавајући помену-те специфичности хришћанског Истока.

Генерални оквир

Потреба за систематским теолошким проучавањем и излагањем друштвеног учења Цркве је потреба новијег датума и везује се за формирање модерног, грађанског друштва чије је основно обележје секуларизација и у коме Црква не заузима завидан положај. Модерни човек је покушао да другачије, у односу на традиционално друштво и на Истоку и на Западу, утемељи своје друштвене, економске и политичке активности. То је ограничило Цркву на приватни сферу живота и црквени се живот, данас, само са њом повезује. То је нова друштвена позиција Цркве у односу на самоподразумевајуће централно место у традиционалном друштву. Према овим променама, које су датост, Црква као институција се, углавном негативно односила (имамо у виду нашу, али не и само нашу, средину), примећујући само, по Њу и Њену позицију у друштву, негативне стране. Ово је, по нашем мишљењу, кључни проблем у даљем развијању или атрофији друштвеног учења Цркве. Уколико би се створила атмосфера уравнотеженијег односа према грађанском друштву, то би створило предуслове и за активније учешће Хришћана у друштвеној сфери, дакле, у друштвеној, а не државној сфери. Треба подсетити да се грађанско, или ако хоћемо да избегнемо овај појам, савремено друштво формирало, а код нас формира и тај је процес незауостављив ма шта ми о њему мислили, на темељима слободе појединца, а зар има важнијег хришћанског принципа од овог – поштовати слободу сваког човека, зато што је човек, баш онако како то и наш Господ чини. Као пример може нам послужити позиција Римокатоличке Цркве у процесу формирања савременог европског друштва током 19. и 20. века, која није била завидна. Ипак, у Компендијуму налазимо уравнотежене ставове у односу на нову реалност. Истичу се позитивне стране али не прећуткују и негативне стране друштвене стварности. И Црква од Истока нема и никада није ни имала разлоге да велича овакав или онакав начин организације друштва јер сваки има и своје позитивне и негативне карактеристике. Оно што је за Цркву пресудно је слобода Њеног деловања и тежња ка што праведнијем друштву у сарадњи са осталим друштвеним факторима. Тако и савремено друштво представља за Цркву изазов, а нужно и непријатеља.

Два вида друштвене активности Цркве

Сматрамо да после ових напомена можемо у најкраћим цртама да изложимо и видове друштвене активности Цркве. Претпоставка и разлог Њене друштвене активности су друштвени проблеми. Овај свет у злу лежи и у вези с тим Црква никада није имала дилеме. Идеално друштво, друштво без друштвених проблема никада није постојало, нити ће постојати у оквирима историје. Док год смрт не буде дефинитивно побеђена зло и зли ће на овај или онај начин, зависно од историјског тренутка, да тиранише људски род. Симпатија према тиранисанима, према потребитима је једна од основних карактеристика Цркве. Сам се Христос с њима поистовећује и нама оставља као основни критеријум спасења да ако учинисмо једноме од *малих* Њему самом учинисмо. Гладни, жедни, сиромашни, болесни, удовице, сирочад, они у тамницама, једном речју сви, из различитих разлога потребити су одувек били предмет посебног старања Цркве као заједнице. Немогуће је хришћански оправдати стање да једни имају изобилно, а да други оскудевају у најпотребнијем. Тако се милосрдна делатност, харитативни рад, појављује као битно обележје Цркве и битно обележје живота сваког члана Цркве кроз целу историју. Не желимо да трошимо време и набрајамо безбројне, свима добро познате, примере милосрдног рада од прве хришћанске заједнице у Јерусалиму до данашњег дана. У својој првој енциклици *Deus caritas est* папа Бенедикт 16. врло лепо подсећа на случај цара Јулијана Апостате из 4. века који је у свему био манични христомрзац али је Хришћанима завидео на милосрдном старању и само у томе желео да их опонаша и надмаши. Савремена социјална држава која, истина, у новије време трпи велике ударе, изникла је на темељима хришћанске солидарности са потребитима. Из свих ових разлога, чини нам се, да наша помесна Црква обитавајући у друштву обремененом тешким друштвеним проблемима, треба да од истог тог друштва буде препозната и по свом милосрдном раду. Иако постоје значајни резултати и завидна делатност како званичног Добротворног фонда наше Цркве *Човекољубља* тако и појединих епархија самостално, то ни издалека није довољно. Предуслов за брже развијање диаконијске службе је превладавање психолошке баријере, настале услед негативних друштвених кретања у другој половини 20. века, да смо ми сиромашна Црква којој је и самој потребна помоћ. Ово је, по нашем мишљењу, погрешан став. Никада у историји, па ни данас, није била важна количина богатства, већ да у расподелу онога што имамо увек укључујемо и потребите. И ово не треба да спада у сферу добре воље, већ обавезе. Дозволите ми да вас подсетим на неколико свештених канона који управо о томе говоре. 41. апостолски канон каже следеће : *Зайоведамо да ейиској има властї над црквеним стїварима. Јер ако му иїреба йоверийи граїоцене душе људске, далеко му више иїреба зайоведаїи о стїварима, иїако да се йо њеїовој властїи све уйравља, иїе да иїреко иїрезвиїера и ђакона раздаје йоїїребийиима, са стїрахом Божијим и сваком йобожношћу...* Или, такође, 59. апостолски ка-

нон : *Ако који еѣискоѣ или ѣрезвиѣтер, кад је неко од клирика у нужди, не ѣру-
жи му иѣѣо је ѣоѣребно, нека буде одлучен; а ако настѣави ѣѣако, нека буде
сврѣнуѣѣ, као убиѣа браѣѣа своѣа.* И Зонара и Валсамон у својим тумачењима
црквену имовину називају та πτωχικά – сиротињско, стварајући тиме обаве-
зу Цркви у помоћи потребитима. У даљем развоју диаконијске службе важно
би било подстицати волонтерски рад и што шире ангажовање свих Хришћана,
у мери, наравно, колико им то слободно време допушта. Само пружање
помоћи и директан контакт са онима који су у невољи подразумева да им пружа-
мо не само предмете, што може да повреди њихово људско достојанство,
већ саме себе, стварајући и учвршћујући и на тај начин заједницу.

И поред несумњивог значаја милосрдног рада он, ипак, има и свој огра-
ничени домет. Тим путем се не можемо суочити са свим друштвеним про-
блемима већ само са онима који су најнепосреднији и најоучљивији. Мно-
ги од друштвених проблема, исто тако важни за живот људи, се превазилазе
другачијим и сложенијим приступом и активношћу. Као пример таквих, са-
времених друштвених проблема могуће је навести следеће : незапосленост,
дискриминација свих врста, бела куга, избеглице и расељена лица, проблем
трећег доба, насиље у породици, национализам и шовинизам, проблем на-
ционалних мањина итд. Већ сам помен ових проблема може да изазове не-
доумицу и питање – зар ће Црква да се бави решавањем ових проблема? Од-
говор на ово питање није увек лак и сматрамо да смо, делимично, већ дали
одговор у оквиру јединственог виђења стварности и човековог живота. Да,
ови проблеми имају и своју теолошку димензију, а у сваком случају димен-
зију поремећености међуљудских односа и димензију патње неке друштве-
не групе или појединца. У таквој ситуацији зашто да и Хришћани, управо
зато што су Хришћани и управо као Хришћани, не могу да дају свој препоз-
натљив допринос организујући се у решавању неког друштвеног пробле-
ма. Следеће питање би могло да буде следеће – зар није држава одговорна
за решење ових проблема? Овакво питање би одсликавало наслеђе једног
претходног, комунистичког периода када је држава била та која је све одре-
ђивала и све подређивала себи. Тај је период дефинитивно за нама и све ће
се јасније формирати друштвена сфера или цивилни сектор у коме поједин-
ци или различите друштвене групе самостално предузимају иницијативе
и међусобно сарађују ради сучељавања са одређеним друштвеним пробле-
мом који погађа или њих или некога са ким се они солидаришу. Тако долази-
мо до основног принципа друштвеног учења, друштвене етике и друштвене
активности Цркве. Друштвени проблеми настају као резултат космотеори-
је, светоназора, интереса и активности многих у друштву. Њихово решење,
такође, подразумева учешће многих који се налазе у дијалогу и који сара-
ђују. На том принципу дијалога и сарадње а поводом суочавања са конкрет-
ним проблемима који погађају одређене људе, православни теолози могу
да остваре плодну сарадњу са заинтересованим колегама из других области

и са других факултета у оквиру разноврсних програма који већ постоје. На овај начин и Хришћани, па и сама Црква у свом институционалном виду, може да сарађује са многим друштвеним факторима ради помоћи угроженима. Али ово организовано суочавање са друштвеним проблемима укључује озбиљан научни рад и примену метода врло озбиљне социолошке анализе. Разлог је једноставан, ово су сложени проблеми и само постојање добре воље без дубље анализе проблема неће допринети његовом решавању.

Уколико бисмо желели да дамо схему друштвене активности Цркве у решавању друштвених проблема, она би, у најкраћем, изгледала овако :

– Уочавање друштвеног проблема – ово обично не представља велику тешкоћу и Црква или поједине Њене институције су многу пута указивале, давале свој суд и исказивале симпатије према онима који су угрожени тим друштвеним проблемом. Али, најчешће, ми, као чланови Цркве, сматрамо да је тиме наш посао завршен, а он заправо није ни почео јер се права друштвена активност Цркве остварује тек у следећим корацима.

– То је, најпре, озбиљна, научна социолошка анализа који фактори, односи, убеђења, космологије, интереси, навике хране тај друштвени проблем и не дозвољавају његово превазилажење. Ово је, дакле, теоријско расветљавање проблема које пружа неслућене могућности сарадње са стручњацима најразличитијег усмерења и области. Подсећамо на познати пример такве активности Васељенске Патријаршије у односу на проблем еколошке катастрофе.

– На основу социолошке анализе треба, даље, предузети конкретне могуће активности које би разрешиле или барем ублажиле постојећи друштвени проблем. Потребна је, дакле, даља сарадња и анимација, а на основама минимума сагласности, са што већим бројем друштвених фактора и појединаца а у циљу заједничке акције која се некада може завршити успешно а некада неуспешно. Ово су обично дуготрајни процеси и не могу се намах решити јер представљају промену друштвене парадигме. Зато је важно да се међу Хришћанима и уопште у друштву, негује трајна осетљивост према друштвеним проблемима.

Овако изложена схема суочавања са друштвеним проблемима не значи да Црква треба у свим корацима да учествује нити, пак, да треба да има водећу улогу у свему. Некада ће бити довољно да уочи проблем, некада и да иницира, подржи или сама да води и социолошку анализу проблема, а некада и да иницира и подстиче Хришћане да у сарадњи са другима учествују у различитим видовима активности којима се превазилази неки друштвени проблем. Тек учешћем у свим назначеним фазама ми можемо да кажемо да је Црква на организован начин кроз своје чланове трајно активна у друштву.

У сагледавању свих ових аспеката од велике помоћи могу да буду *Основи социјалног учења Католичке Цркве* зато што садрже основне хришћанске принципе али и језгровиту социолошку анализу појединих друштвених питања. Они, наравно, не садрже и реализацију, јер то је, ипак, на нама самимима али ће бити од велике користи свима који пате са онима који пате.